تەوەر

سەباح ڕەنجدەر

شیعر لە نێوان خودیەتی تاك و ئەوانی کۆدا

دەقی (لە کتێبخانەی تایبەتی بابا تاهیردا)ی (سەباح ڕەنجدەر) بە نموونە

د.حەمە مەنتک

پێشەکی:

هەمیشە لە کاتی بەرکەوتن و توێژینەوە لە دەقێکی شیعری دەبێ ئەو ڕاستیەمان لەبەر چاو بێت، کە ئەو دەقە شیعرییە لە هەناوی خۆیدا زیادتری لەوەی دەردەکەوێ، هەڵگرتووە. بۆیەیش دەقی شیعری داهێنەرانە دەبێ ئەو واقیعەکەی تێپەڕێنێت. تەنانەت لە هێندێ باردا دەبی ببێتە هۆکارێک بۆ بنیادنانی کۆمەڵێکی نوێ، کە پێوەر و بەهای جێگری هەبێت. لەو جۆرە دەقانەدا توێژەر هەوڵی بەرهەمهێنانی، یان دۆزینەوەی بنیادە زمانییەکان، چ حەقیقی یان خوازەیی بێت، هاوکات فرەیی واتا. زمانی شیعر، زمانێکی سرکە، بە سانایی ناگیرێت. زمانێکە هەڵگری کۆمەڵێ لایەنی هونەرییە، خوێنەر بە هەستە ئاساییەکانی ناتوانێت کەشفیان بکات (بێگومان مەبەستمان لە شیعری داهێنەرانەیە.) بۆیەیش هەمیشە خوێنەر دەبێت لە زەینی خۆیدا بە شێوازێکی خوازەیی ئەو دەقە دارێژێتەوە، بۆ ئەوەی بچێتە قووڵایی خودییەتی دەق و دوور کەوێتەوە لە شیکردنەوەی واقعیانە.

یەکەم: ململانێی خود و ئەوانی دیکە

شیعر مەیدانی ململانێی خود و ئەوانی دیکەیە، چونکە شاعیر بەردەوام لە هەوڵی خۆ جوداکردنەوە و بوون بە خود دایە. بۆ ئەمەیش شیعر پێویستی بە زمانێکی پڕ لە نهێنی هەیە. ئەم زمانە هەوڵێکە بۆ خولقاندنی واتا. (خولقاندنی واتاش پێویستی بە پرۆسەیەکی تێروتەسەل هەیە، کە دەبێ خوێنەر بە هەناسە درێژییەوە خەریکی بێت.) [ئیبراهیم، 2012، ل140] زمانی شیعر، یان شیعر بریتییە لە تێکشکاندنی ئەو سیستەمەی ئێمە بە هۆیەوە لە یەکدی دەگەین. (شیعر لەوەدا قووڵتر دەڕوات، چونکە هەوڵێکی بەردەوامە بۆ ئەوەی بگاتە سنوورێک کە زمان ناچار بکات دژی خواستی گەورەی «تێگەیشتن» بجوڵێتەوە، واتە شیعر بەکارهێنانی زمانە دژ بە خۆی.) [عەلی، 2017، ل61] کەواتە شیعر کۆی لادانە زمانی و نازمانییەکان دەگرێتەوە. لێرەدایە زمان دژ بە سروشتی خۆی دەوەستێتەوە. سروشتێک، کە لە زماندا هەیە بۆ ئەوەی کردەی

تێگەیشتن ڕوودات، شیعر هەوڵێکە بۆ ئەوەی ئەم تێگەیشتنە لە بارێکی ئاساییدا ڕوونەدات. کەواتە دەبێ ئەو قسەیە ڕەت بکەینەوە، کە پێیوایە ئەدەب و شیعر پەیامن، چونکە دواجار پەیام لە کردەیەکی ئاسایی زمان بۆ تێگەیشتنە. دەمەوێ بڵێم کاتێک شتێک دەبێتە پەیام، کە کردەی تێگەیشتن ڕوودات، کەسێک پەیامێک بۆ کەسێکی دیکە دەنێرێت، بۆ ئەوە بۆی دەنێرێت، تێی بگات. لێرەدا ئەدەب بە گشتی و شیعر بەتایبەتی بەپێی ئەوەی تێکشکاندنی کردەی تێگەیشتنە بە هۆی زمانەوە، کەواتە ئەرکی پەیام لێرەدا خاڵی دەبێتەوە. چونکە شیعر داهێنانە، ئاشکرایە داهێنانیش خولقاندنە، بەوەی هێنانەدی شتێکی تازەیە.

دەقی شیعری: (لە کتێبخانەی تایبەتی بابا تاهیردا)ی (سەباح ڕەنجدەر)، دەقێکە خود دەیەوێ وەکوو تاک دەرکەوێت. ئاشکرایە (سەباح ڕەنجدەر) لە نەوەی شاعیرانی ساڵانی هەشتای سەدەی ڕابردووە. یەکێک لە خاسیەتەکانی شیعری ئەو نەوەیە، ئیشکردن بوو لەناو زمان. کەواتە هێندەی خەمی لایەنی هونەری ڕەگەزی شیعریان بوو، هێندە خەمی لایەنەکانی دیکەی شیعریان نەبوو. لەلایەکی دیکەوە (زمانی شیعریی هەشتاکان لە بری ئەوەی زمانێکی جیاوازی شیعری هەڵبنێت، بەلای زمانی فیکری بوونگەراییدا کەوتەوە.) [عەبدوڵڵا، 2017، ل12] ئەو نەوەیە زمانی شیعر و فۆرمی شیعر لە کن وان لە پلەی یەکەمدا دەهات. ئەم خاسیەتە تاکو ئێستایش بە شیعری ئەو نەوەیەوە دیارە. ناونیشانی شیعرەکە (لە کتێبخانەی تایبەتی بابا تاهیردا)، ناونیشانێکە چەند مەدلولێک هەڵدەگرێت. کتێبخانە شوێنی هەڵگرتنی کتێبە، بەتایبەت لەم ناونیشانەدا (کتێبخانەی تایبەت)، کەواتە مەبەست لێی کتێبخانەی شوێنی کتێبفرۆشتن نییە، بەڵکو کتێبخانەی ماڵەوەیە. کتێبخانە دەلالەتی ڕۆشنبیری و بوونی فەزایەکی ڕۆشنبیرانەیە. (بابا تاهیر) یەکێکە لە شاعیرە سۆفیگەرەکانی کورد. مێژووی ئەدەبی نووسراوی کورد تاکوو ئێستا لەوەوە دەست پێ دەکات. کەواتە ئاماژەیە بۆ سەرەتاکانی مێژووی ئەدەبی کوردی. لە (بابا تاهیر)ەوە مێژوویەک دەست پێ دەکات، ئەویش مێژووی ئەدەبی نووسراوە بە شیعر. لە ڕێی ئەم ناونیشانەوە، ئەم دەقە دەیەوێ ئاماژە بە ناوەندێکی ڕۆشنبیری بکات، دەیەوێ مێژوویەکمان لە کتێبخانە بۆ بگێڕێتەوە، مێژوویەک سەروکاری لەگەڵ شیعر و ڕۆشنبیرییەوە هەبێت.

گامێش بۆ گیای ناو زەلکاو ملی درێژ دەکات

کەڵەبابیش لە کاتی بانگدان

تووتی بێ چاوڕوو دەم دەکاتەوە

لە نزیک ڕەگ و گۆپکە و خونچە دەوەستێ و پێی لە زەوی دەخشێنێت

نەخشی ناوچەوانی بەردی بۆ دروست نابێ

کرانەوەی دەمی خۆی

بە کرانەوەی دەمی

ڕەگ و گۆپکە و خونچە بەراورد دەکات

پوولی پۆستەی لە بن باڵی دەدەن

گوێڕایەڵە و دان لەسەر دەستی نانی نانی دەخوات

بۆ کام لا هەڵێدەن

سەر لە ڕێیە و ڕووگەنمای دادەخات

بۆ وێناکردنی ئەوانی کۆ، شاعیر کۆمەڵێ نموونەمان بۆ دەهێنێتەوە، هەموو ئەو نموونانە گوزارشت، بەراوردن لە نێوان تاکیەتی خود و ئەوانی کۆدا. کاتێك دەڵێین ئەوانی کۆ، مەبەستمان (ئاگایی دەستەجەمعی) دەروونناس (کارل یۆنگ) نییە. بەڵکوو ئەوان کەسانێکن ناتوانن خۆیان بن، ناتوانن تاک بن. کاتێك کەڵەباب بانگ دەدات و دەقووقێنێ، ئاماژەیە بۆ بەیانییەکی تازە، بۆ ڕۆژێکی نوێ. تەنانەت لە ئایینیش بانگدانی کەڵەباب ئاماژەیە بۆ دیتنی فریشتە. کەواتە کەڵەباب وەکوو خود ڕەفتار دەکات. بوونێکە دەیەوێ بە دەنگی خۆی خۆی بسەلمێنێت. بەراوردی کەڵەباب و تووتی دەکات، تووتی بەبێ ئەوەی بیر بکاتەوە، لاسایی دەکاتەوە، چی بە بەرگوێ بکەوێت، هەمان شت پاتە دەکاتەوە. کەواتە ئەوانەی وەک تووتین خاوەن

خودی خۆیان نین، بەڵکوو لە دەرەوەی خودی خۆیاندا دەژین، بە هۆی کەسانی دیکەوە، بیرکردنەوەی دیکەوە، پەیڤ و ئایدیۆلۆجیای ئەوانی دیکەوە دەژین. تووتی دەلالەتە لە کەسانێك فۆرمی دیکە بە ناوی خۆیانەوە پاتە دەکەنەوە. هیچ شتێکیان لەباردا نییە. دەیەوێ لاسایی دەم کردنەوەی خونچە بکات. ئاشکرایە غونچە ڕەگ و گۆپکەی خۆی هەیە، بە شێوەیەکی خۆڕسک و سروشتیانە دەپشکوێ و دەم دەکاتەوە. ئەو وزە و تین و جوانی لە سروشتەوە وەردەگرێ، بە شێوەیەکی خودیانە خۆی دەردەخات، بەبێ ئەوەی لاسایی بکاتەوە. ئەم بەراوردە لە نێوان کەڵەباب و تووتی بەراوردە لە نێوان دوو خود. خودی یەکەم (کەڵەباب) خودێکە پرۆژەیەکی ئۆنتۆلۆجیانەی هەیە، هەوڵدەدا بە شێوەیەکی ئازاد دەربڕینەکانی دەرببڕێت، خۆی بە بۆچوون و ئایدیۆلۆجیایەکی دیاری کراو نابەستێتەوە. خودێکە لەناو ئێستادا دەژی. بە پێچەوانەوە خودی دووەم کەسێکە تەنێ وا پیشان دەدات لە ئێستادا دەژی، هەمیشە پشت بە پێوەندییەکان لەپێناو ژیان دەبەستێت. لێرەوە خودی یەکەم بۆ ئەوەی خۆی بسەلمێنێت، دەبێ لە ڕێی خودی دووەمەوە ئەم کارە بکات، چونکە یەکێك لە پێشمەرجەکانی بوون لە کن (هایدیگەر) کەسانی دەوروبەرمانن. کەواتە هەر خودێك بەبێ ئەوانی دیکە ناتوانێت بوونی خۆی بسەلمێنێت، بەڵام خودی ڕەسەن ناتوانێت وەکوو ئەوانی دیکە بژیت. خودی دووەم مەیدانێکە بۆ ئەوەی خودی یەکەم بە دوای خۆیدا بگەڕێت، چونکە خود ناتوانێت لەناو خودی خۆیدا بە دوای خۆیدا بگەڕێت، بەڵکوو هەمیشە لە ئەوانی دیکەدا خۆی دەبینێتەوە. ئەوەی خود لە خودی دووەم جودا دەکاتەوە پرۆژەکانیەتی. بەڵام خودی دووەم هیچ پرۆژەیەکی نییە، بەڵکوو ئەوانی دیکە مۆری خۆیانی لێدەدەن بەرەو شوێنێک ئاراستەی دەکەن. خودی دووەم کەسێکی کەمۆیە، لەسەر دەستی هەموو کەسێك هەڵدەنیشێ، وەکوو تووتی دانی سەر دەستی هەموو کەسێک دەخوات، بەبێ ئەوەی خواردنی تایبەتی خۆی هەبێت.

خەڵات و بەراتی درۆفرۆش
یان پیسی و پۆخڵی و بۆنی ورچی تەپ و حۆڵ
دەمە بۆڵەی جادووبازان لە قاوغی کیسەڵێکدا دەمێننەوە
ئەرێ خۆر بە پۆستاڵ یان بە پێڵاوی ئاوریشم بۆ لامان دێت
مێژوویەکی لە هاتن و چوون هەیە و لە نوێژدا دەلەرزێت
بانگی بەیانی دەستی خێرە و چرچ و لۆچی ناوچەوانی دەمرێنێ
نادیارییمان دەبینێت
ئێمە هەموومان بێدەنگی خودامان نووسییەوە
ئێمە هەموومان بێدەنگی خودامان نووسی
ئێمە هەموومان بێدەنگی خودا دەنووسینەوە
ئێمە هەموومان بێدەنگی خودا دەنووسین

ئەوانی کۆ لە دنیابینی شاعیردا کەسانێکن، هەوڵی ناشرینکردنی دنیا دەدەن، بۆیەیش بە وێنەی شیعری وێنایان دەکات. کەواتە بۆ سەلماندنی خودی خۆی وێنای ئەوانمان نیشان دەدات. بە بڕوای «سارتەر» ئەوانی دیکە هۆکار و فاکتەرێکی باشن بۆ پێکهاتەی خود. واتە خود دەیەوێ لە ڕێی ئەوانی دیکەوە خۆی بسەلمێنێت. هوشیاریی خودی بوونگەرایی لەسەر ئەوانی دیکەوە بنیاد دەنرێت. هەر ئەم فەیلەسووفە بوونگەرایە پێوەندی لە نێوان ئەوانی دیکە و دۆزەخ دەبینێت، ڕەنگە ئەوانی دیکە بۆ ئێمە ببنە دۆزەخ. ئەوانی دیکە گەڵگری گوتاری درۆ و پیسین، ئەمە بۆ خود دۆزەخێک دروست دەکەن. خود و ئەوانی کۆ گوزارشتە لە بارێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئایینی. دەبێ ئەوەیشمان لەبەرچاو بێت، خود لە دنیابینی شاعیر، دەلالەت نییە لە نێرگسییەت و داگیرکردنی ئەوانی دیکە، بەڵکوو ئەوە ئەوانی دیکەن دەیانەوێت پرۆژەکانی خود، بوونی خود بخەنە ژێر کاریگەری خۆیانەوە. دەمەوێ بڵێم ناسنامەی خود لەگەڵ ئەوانی دیکە جودایە، ئەوانی کۆ لە هەوڵی گۆڕینی ناسنامەی خود دەدەن. کەواتە ئەوانی دیکە وەزیفەیەکی دەستەجەمعی و کۆمەڵایەتیان هەیە، دەیانەوێ ژیان بەو ڕەنگانەی تەنێ ئەوان دەیبینن ڕەنگ بکەن.

هەمیشە مرۆڤ لەگەڵ گرنگ و بەیانیدا دڵخۆش دەبێت، چونکە لە ڕۆژێکی نوێدا پرۆژەکانی پراکتیک دەکات. کاتێك کۆمەڵێک پڕ دەبێت لە کەسانێکی درۆز و فێڵباز ئەوا چەمکی خود دەکەوێتە مەترسییەوە، چونکە کەسانێکی، کە فێڵ و تەڵەکە بکەن بە خود هەژمار دەکرێن، کەسانێك پارە و سامانیان بە دزی پەیدا کردبێت دەبن بە خود. کاتێك چەمکی خود لە تێگەیشتن و پێناسە فەلسەفیەکەی دادەماڵدرێت، ئەوا پێوەندی نێوان تاک و کۆمەڵ هەڵدەوەشێتەوە. دەمەوێ بڵێم پچڕانی پێوەندی نێوان تاک و کۆمەڵ، دەلالەتی توندوتیژی دەسەڵاتە، چونکە ئەوە دەسەڵاتە پێوەندی نێوان تاک و کۆمەڵ ڕێك دەخات. بۆیەیش هەمیشە پێویستیمان بە بانگی بەیانییە، بۆ ئەوەی خود بدۆزینەوە. بانگی بەیانی دەلالەتە لە دەسپێکی ڕۆژێکی نوێ، هاوارێکە بۆ بەئاگاهاتنەوەی ئەوانی دیکە. ئەوان لە خەوێکی بێ ئاگاییدان، پێویستمان بە بانگێکی بەیانییە بۆ ئەوەی خەبەریان بکەینەوە. ئەم ئەرکە خود دەیخاتە سەرشانی خۆی. ئەوەی لێرەدا ئەم لێکدانەوەیەمان تۆکمەتر دەکات. بۆ بانگی بەیانی هاتووە، بانگی نیوەڕۆ، یان ئێوارە نەهاتووە؟ بەیانی هەم دەسپێکە بۆ ڕۆژێکی نوێ و مژدەی هاتنی ڕۆژێکی نوێیە، هەمیش بە ئاگاهێنانەوەی ئەوانی دیکەیە، ئەوانێک لە بێ ئاگاییەکی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییدان.

(من)ی خود بەرەو کرانەوە دەچێت، ئەم کرانەوەیە هەوڵێکە بۆ کردنەوەی دەرگای دیکە بە ڕووی ئەواندا، ئەمەیش نیازپاکی خودە بەرانبەر ئەوان. هاوکات ئەم کرانەوەیە هەوڵێکە بۆ ئەوەی خود ناسنامە و شوناسی خۆی دیاری بکات. دیاریکردنی ئەم ناسنامەیەیش لە ڕێی خوێندنەوەی ئەوانەوە دەبێت، ئەویش کاتێك ئاستی هوشیاریی و مەعریفی ئەوانی بەرانبەر بوون و گەردوون و ژیان بۆ دەردەکەوێت. ئاگاداری ئەوەیشین دیاریکردنی ناسنامە لە سەردەمی نوێدا کارێکی زەحمەتە، چونکە (لە سەردەمی مۆدێرندا مرۆڤ دەبێت بە پێوەر و ناوەندی بوون.) [ئەحمەدی: 2012: ل22] کەواتە هەوڵدان بۆ دیاریکردنی ناسنامە هەوڵدانە بۆ سەلماندنی بوون بەرانبەر ئەوانی دیکە، هەمیشە دەیانەوێ ژیان ناشرین بکەن، بە واتایەکی دیکە دەیانەوێ بوونی (من) داگیر بکەن.

فەرمووم لە باڵندەی ئاوی کرد

بۆ وشکاییی کە ڕەگی بەهات و بیرەوەری تەڕ و پاراوە

فەرمووی باڵندەی وشکاییشم کرد

بۆ قەراغ گۆلاوی سەر بە شەختە

شاڵێک بۆ شاژنی ژیان بچنن

دیار بوو کتێبێکیان خوێندبووەوە بەرژەوەندیی دارێک نووسیبووی

باڵندە دەستی ڕەش و سپی درێژی مرۆڤ دەناسێت

ڕووخۆشیی سروشتیش

دڵنیایە لەو زەوییەی کە هێلکەی لەسەر دادەنێت

زەوی گەف لە زەوییەڕووەر ناکات

هەموو شتێک لەبارەی ئێمەوە دەزانێت

لە بنەڕەتدا باڵندە دەلالەتی شکۆمەندی و جوانییە، کاتێك بانگی باڵندە دەکرێت، هەوڵێکە بۆ گەڕاندنەوەی شکۆ بۆ وشکایی، هاوکات بە یەکگەیاندنی دوو جەمسەری دژ بە یەکە، کە جەمسەری وشکاوی و ئاوییە. ئاشکرایە گۆی زەوی لەم دوو جەمسەرە پێکهاتووە. لە لایەکی دیکەوە باڵندە هێنانی مژدە و هەواڵە. دوای وەستانی باوبۆرانی تۆفانی سەردەمی نووح، کەشتییەکەی نووح لەسەر چیای جودی دەوەستێت. لێرەوە نووح باڵندەیەک دەنێرێ بۆ ئەوەی، ئەگەر وشکانی دیتەوە هەواڵی پێ بدات. هاوکات سلێمان پێغەمبەریش باڵندەی هودهود دەنێرێت، بۆ ئەوەی هەواڵی بۆ بێنێت. خود لێرەدا هەوڵی گەڕان بە دوای ترووسکایی ژیان دەگەڕێت. واتە دەیەوێ شەختەی ژیان بتوێنێتەوە. هێلکە دەلالەتی ژیانە، دەلالەتی ژیانی تازەیە، بۆیەیش ئەو ئەمانەتە بە زەوی دەسپێرێت، دەیان باڵندە هێلکە لەسەر زەوی دەکەن، چونکە زەوی هاوڕێیەتی و مەترسی بۆ سەر ژیانی بێچووەکانی دروست ناکات.

دووەم: خودێتی وەک پنتی سەرەتا

ئاشکرایە فەلسەفە بەردەوام لەسەر کاراکردنەوەی خود کاری کردووە،

بۆ ئەوەی خود ڕۆڵی لە بنیادنانەوەی هوشیاریی و فیکری مرۆڤدا هەبێت. دەمەوێ بڵێم هەوڵی دروستکردنی خودێکی بیرکەرەوە دەدات، بۆ ئەوەی بەرانبەر هەموو دیاردە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیرییەکان بیرکردنەوەی تایبەت بە خۆی هەبێت. بۆ نموونە، ئەگەر لە کۆجیتۆکەی (دیکارت) بتوانین، کە دەڵێت: من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم. ئەمە هوشیاریی تاکە بەرانبەر خودی خۆی. واتە هەوڵێکە بۆ دامەزراندنی بوونی خود بە هۆی هەر کردەوەیەک لە کردەوەکانی بیرکردنەوە. کەواتە ئەو تاکە هەمیشە لە گومان و بیرکردنەوەدایە.(ئەم کۆجیتۆیە پێوەندی تاک بە ئەوانی دیکەوە کەشف دەکات، واتە مەعریفەی خود نایەتەدی تەنێ لە ڕێی مەعریفەی ئەوانی دیکەوە نەبێت.) [سارتر: 1964: ص32]

ئەگەر وردتر لەم بۆچوونە بڕوانین ئەوا (من/ خود) و ئەوانی دیکە ڕاستەوخۆ دانانە بە بوونی یەکدی. واتە هەر یەکەیان بوونی ئەوی

دیکە دەسەلمێنێت.

بەڵام ئەوەی لێرەدا دەبێتە ئاریشە، ئەوانی دیکە هەوڵی سڕینەوە، یان داگیرکردنی خود بدەن. خودێک دەیەوێ ڕێز لە بوونی ئەوانی دیکە بگرێت، خودێک دەیەوێ واتایەک لە ڕێی ئەوانی دیکەوە بە ژیان ببەخشێت، بەڵام ئەوانی دیکە، یان ئەوانی کۆ هەوڵی داگیرکردنی منی خود دەدەن. بەمەیش ڕاستەوخۆ هەوڵێکە بۆ لەناوبردنی بوونی خود.

دڵم پڕ بوو لە گریان
گریانی خۆم لە گۆرانییەکی میللیدا دۆزییەوە
شەپۆلی دەدا
ئای خەڵوەتی دڵ
تەماشای هەر کوێیەکت دەکرد
سەرنجی ئەویم دەدا و سەرنجم دەرسکا
دڵ ڕێنماییم دەکات و ئەوەی ئەو پێم دەڵێت
ئەو لە نەخشی ناوچەوانی بەرد دەنووسم
چەتەی پێڵاو گەورە لە خەودان

خودیەتی ناوی شیعر لە ڕێی پەیڤی خۆیەوە، یان لە ڕێی پەیڤین بە جێناوی کەسی یەکەمی تاك، هەوڵی سەلماندنی خودێتی خۆی دەدات. دوای ئەوەی هەوڵەکانی ئەوانی کۆ بۆ سڕینەوەی خودێتی خۆی دەبینێت، دەپیڤێت. بەپێی بۆچوونی (هادیگەر) زمان ماڵی بوونە. واتە زمان بە بوون دادەنێت. هەر ئەمەیشە بوونی مرۆڤ وەکوو بوونێکی هوشیار و بیرکەرەوە لە بوونی گیانەوەرێک، ئاژەڵێک جودا دەکاتەوە. چونکە مرۆڤ لە ڕێی زمانەوە هوشیارە بە بوونی خۆی. مرۆڤ بیر دەکاتەوە ئەو کێیە؟ چییە؟ کەواتە بە ناڕاستەوخۆ لە ڕێی پەیڤینەوە، لە ڕێی زمانی قسەکردنەوە خود دەیەوێ بوونی خۆی بسەلمێنێت. تەنانەت خود دەیەوێ تێکەڵ بە کۆمەڵی دیاردەی دیکە بێت، وەکوو گۆرانییەکی میللی، سەرنجدان لە شتەکانی دەوروبەر. ئەمانە هەوڵدانە بۆ خۆدزینەوە لە هێرشەکانی ئەوانی کۆ، بە واتایەکی دیکە هەوڵن بۆ ئەوەی بوونی خۆی لە ڕێی کۆمەڵێ دیاردەی دیکە بسەلمێنێت، نەک لە ڕێی ئەوانی کۆوە. لێرەدا خودێتی شیعر، دەیەوێ شیعر بکاتە ڕووگەیەک بۆ ئەوەی موناجاتی خۆی لەگەڵدا بکات، ئەویش بە تێکەڵبوونە لەگەڵ سروشت و ڕابردوو. ئەم بۆچوونەمان واتای ئەوە نییە، شاعیر، یان خودێتی شیعر پێویستی بە فۆرمێکی ڕۆمانسیانە هەیە. یان بە شێوەی شاعیرانی ڕۆمانسی دەیەوێ تێکەڵ سروشت و ڕابردوو بێت. ئەم ڕاکردنەی خودێتی شیعر ڕاکردنە بۆ پاراستنی بوونی خۆی، واتە ڕاکردن نییە لە ژیان. ڕێنماییکردنی خود لە لایەن دڵەوە هەوڵێکی ڕۆمانسیانە نییە، بەڵکوو هەوڵێکە بۆ پاراستنی بوون و خود. خود لێرەدا سەرەتایەک بۆ بوون، بوونێک بۆ سەلماندنی خود. کەواتە خودێتی ئەزموونێکە بە سەر کەسانی دیکەدا دەکرێتەوە. واتە دەکری ببێتە ئەزموونێک بۆ کەسانی دیکە. (خودێتی ئەزموونێکی کراوەیە بەسەر مرۆڤایەتیدا، واتە کاتێک شاعیر ئەم ئەزموونە پراکتیک دەکات، واتای ئەوە نییە شاعیر بە هەست و سۆزەکانییەوە بەستراوەتەوە، نەخێر، چونکە خوێنەر ئەو خودە دەبینێت و وەڵامدەرەوەی دەبێت. بە واتایەکی دیکە خاوەن ئەزموونەکە بیر لە خۆی ناکاتەوە، بەڵکوو گوزارشت لە ئەوانی دیکەش دەکات، هاوکات بە ئامانەتەوە دەیانگوازێتەوە.) [عفیفی: 1978: ص62] کەواتە ئەوەی خودێتی شیعر دەیەوێ ئەزموونی بکات، دەلالەت لە کۆی ئەزموونی ئەوانی دیکەشە. لێرەوەیە گوتمان ڕێنماییکردنی دڵ هەوڵێکی ڕۆمانسیانە نییە، بەڵکوو دەلالەتە لە ئەزموونی کۆی مرۆڤەکان. خودێتی شیعر دەبێتە پنتی سەرەتا بۆ کۆی بوونی ئەوانی دیکە. ڕاستە ئەوانی دیکە دیانەوێ بوونی خودێتی شیعر داگیر بکەن، بسڕنەوە، بەڵام ئەزموونی خودێتی شیعر هەوڵدادا شکۆ بۆ بوونی ئەوانی دیکەیش لە ڕێی ئەزموونی خۆیەوە بگەڕێنێتەوە.

سێیەم: پێوەندی نێوان من و ئەوانی دیکە

پێوەندی نێوان ئەم دووانە، پێوەندییەکە لەسەر بنەمای سڕینەوە

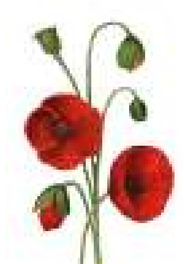

تەوەر

دامەزراوە. بەڵام هەوڵی سڕینەوەی تاکلایەنەیە. (من) هەوڵی پارێزگاریکردن دەدات، بەڵام ئەوان هەوڵی سڕینەوەی خودێتی (من) دەدات. دەبێ ئەوەیشمان لە بیر بێت پێوەندی ئەم دووانە پێوەندییەکی دژیەکە. هاوکات پێوەندییەکە، پێوەندییەکی بە یەکگەیاندنە (من بە خودی خۆی دەگات)، یان پێوەندی لە یەکجوودابوونەوەیە (نامۆبوون بە خود):

بەس نەبوو

حاجی لەقلەق دوا شەهیدی هەولێر بوو

بەس نەبوو

قومری دوا شاعیری ترپە و هەست و تاسە بوو

بەس نەبوو

ئاو و خۆڵ و با خۆکوژی کەوتە نێوانیان

ئاگر دوا ناوبژیوانیان بوو

بەس نەبوو

هێزی ئاگر کوژێنەوە دزی پەتاتەی بەراز بوون

بەس نەبوو

شەوی پێش هەڵبزرکاندنی کولێرەکەم

هەرچەندە خودێتی (من) تەواو لە ئەوانی دیکە دانەبڕاوە، هێشتا پێوەندی لە نێوان ئەم دووانەدا هەیە، بەڵام پێوەندییەکی نەرێنییە. ئەویش لە ڕوانگەی ئەوەی (من) کۆمەڵێ ڕووداوی تراجیدی بیری ئەوانی دیکە دەهێنێتەوە. ئەو ڕووداوانە سەلمێنەری ئەوەن هەوڵێکی تەواو بۆ سڕینەوەی (من) لە ئارادا بووە. بەڵام ئەو منە، منێکی کۆمەڵایەتییە. (من)ێکە بوون تەواو خۆی تێدا دەبینێتەوە. کاتێک لە هەولێر حاجی لەقلەقی سەر منارەی مزگەوتی ناو بازاڕ وەکوو ڕەمزێکی شار لە لایەن ئەوانی دیکەوە هەر بۆ حەز و مەیلی خۆیان دەکوژرێت، ئەوا لێرەدا حەز و غەریزە زاڵ بووە. کەواتە لێرەدا ئارەزوو و غەریزە بەسەر خودێتی ئەوانی دیکە زاڵە. مرۆڤیش کاتێک غەرزیە بەسەریدا زاڵ دەبێت، خاسیەتی مرۆڤایەتی لە دەست

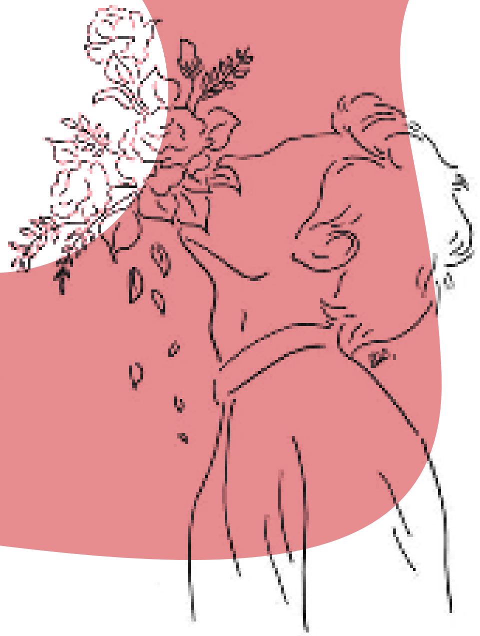

دەدات. ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی بوون بە بۆچوونی فەیلەسووفانی پێش سوکرات، لە چوار ڕەگەزی (ئاو، ئاگر، با و خاک) پێکهاتوون. بە نەبوونی هەر یەک لەو ڕەگەزانە بوون جەوهەری خۆی لە دەست دەدات. کاتێک ئەم ڕەگەزانە دەبنە دوژمنی یەکدی و دەکەونە کوشتنی یەکدییەوە، ئاگر کە خۆی سووتێنەر و لەناوبەرە ناوبژیان بکات، چی دێتە بەرهەم؟ بێگومان وێرانتر لە وێران. لێرەوە هاواری خود/ من دەبیستین، بەوەی دەیەوی کۆمەڵی لە ناشرینییەکانی مرۆڤ نیشان بدات، ئەو ناشرینیانەی لە وێرانە زیاتر چیدیان بەرهەم نەهێناوە. ئەم هەڵویستەی (من) هەوڵویستێک نییە داهێنان بێت بۆ ئەوانی دیکە، بەڵکوو هەوڵێکی دایەلۆگئاسایە. ئەم دایەلۆگە لەسەر بنیادی ناوەوە و دەرەوە دامەزراوە. ((بنیادی ناوەوەی دایەلۆگ لە کن گادامیر، خۆی لە پرۆسیسەی جەدەلێکی بەردەوام لە نێوان پرسیار و وەڵامدا دەبینێتەوە. بەڵام بنیادی سەرەوەی خۆی لەو ئاکارانەی، کە ئاخێوەران پێوەندی پابەندن بەرجەستە دەکات.)) [عید:

؟ : ص52] بنەمای ئەو دایەلۆگەی (من) دەیەوێ دایمەزرێنێت، بۆ بیرخستنەوە و پرسیارکردنە. ئەو دەیەوێ کۆمەڵێ پرسیار ئاراستەی ئەوانی دیکە بکات، لەو ڕێیەوە دایەلۆگ دروست دەبێت. بەڵام ئەوەی سەیرە (من)ی پرسیارکەر چاوەڕێی وەڵام لە ئەوانی دیکە ناکات، بەڵکوو تەنی بیریان دەخاتەوە. هەرچەندە دایەلۆگەکە بەم شێوازە تووشی کێماسی دەبێت. ئامانج لەمەیش بەگەڕخستنی بیر و هزری ئەوانی دیکەیە، بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی دیکە بەرانبەر خود/ من بجووڵێنەوە. بە واتایەکی دیکە دەیەوێ گەوهەری ئەوانی دیکە کەشف بکات. دامەزراندنی دایەلۆگیش هەوڵێکە بۆ ئەوەی ئەوانی دیکە لە ڕێی هەڵسوکەوت و کردەوەکانیانەوە خۆیان بناسن.

برادەرانم بابا تاهیر و هوما
لە ئاسمان مەیەنە خوارەوە
چاوی کوشتن و برین هێشتان نەنوستووە
دڵتان نەیەتە سەرلێوانتان
زەوی دەموچاوی گەش و گەرمە و ئەسپ بەو ناوەدا تێدەپەڕن
خۆریش بە ئاڵۆزی لە دایک نابێ و لە سواران نادا
باباتاهیر مووروویەک لە نێوانماندا بزر بوو
مووروویەکیش لە مشتووی خەنجەری هوما کەوت

کاتێک خود/ من هەموو شتەکان بە شێوەی دایەلۆگ ڕوون دەکاتەوە، ڕوو دەکاتە ئاسمان و هاواری دوو شت دەکات. یەکیان (بابا تاهیری هەمەدانی) و ئەوی دیکە باڵندەی (هوما)یە. (بابا تاهیر) ڕەمزی سۆفیگەرییە، سۆفیش زۆر پێوەندی بە سەر زەوییەوە نییە، بەڵکوو پتر لە دنیای خۆیدا دەژیت. هاوکات باڵندەی (هوما) وەکوو لە ئەفسانەکاندا هاتووە، باڵندەیەک حەسانەوەی نییە، ناتوانی لەسەر زەوی بنیشێتەوە، چونکە هیچ قاچێکی بۆ وەستان لەسەر زەوی نییە، ئەو ڕەمزی بەزەییە. باڵندەی (هوما) ناگیرێت، هەر کەس بیکوژێت دوای چل شەوان دەمرێت. لێرەدا ترسێکی گەورە ئامادەیی هەیە، بێ ئومێدییەکی قووڵ هەیە. خود/من دڵنیایە لەوەی زەوی هێشتا پڕیەتی لەو کەسانەی دەیانەوێ ناشیرینی بڵاو بکەنەوە. هەموو ئەمانە هەوڵدانن بۆ خستنەڕووی کردەوەی ئەوانی دیکە.

سەرچاوەکان:

1. **ئەحمەدزادە (د.هاشم): 2012: زمان و ئەدەب و ناسنامە، دەزگای ئاراس، هەولێر.**
2. **ئیبراهیم (محەمەد عەبدولکەریم)، 2012، پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، دەزگای موکریان، هەولێر.**
3. **سەباح ڕەنجدەر: 2012: سی ساڵ شیعر، بەرگی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.**
4. **عەلی (بەختیار)، 2017، شیعر و تاریکی، گۆڤاری شیعر، ژمارە پێنج.**
5. **عەبدوڵلا (عەبدولموتەڵیب)، 2017، جوانییەکانی وەرگر، دەزگای ئایدیا، سلێمانی.**
6. **سارتر (جان بول): 1964: الوجودیە مذهب انسانی مع مناقشە بین سارتر والکاتب المارکسی م.نافیل، ترجمە: عبدالمنعم الحنفی، دار لامصریە للطباعە والنشر، مصر.**
7. **عفیفی (محمد الصادق): 1978: النقد التطبیقی والموازنات، مکتبە الخانجی، القاهرە.**
8. **عید (محمد سید): ؟: جدلیە الحوار عند جادامیر.**

هاوچەرخیی شیعرەکانی سەباح ڕەنجدەر

د. سەنگەر حاجی

شیعری هاوچەرخ، چەمکێکە ڕەنگە ئەوانەی خوێنەری کاری ئەدەبی و ڕەخنەی ئەدەبی بن، گەلێك جاران بەرگوێیان کەوتبێ، وەلێ دیاریکردنی سنوور و دەستنیشانکردنی تایبەتمەندییەکانی ئەو قۆناغەی ئەدەب کەتا ئێستاش بەردەوامە، نەك ئاسان نییە، بگرەزۆریش سەختە. ئەمەنەك هەر بۆ ئەدەبی کوردی، بەڵکو بۆ ئەدەبی هاوچەرخی میللەتانی دەوروبەر و میللەتانی دونیاش ڕاستە. گرفت ئەوەیە ئەدەبی هاوچەرخی هەر میللەتێك چەند خەسڵەتێکی تایبەت بەخۆی هەن کەلەهی میللەتانی دەوروبەر و جیهانیش جیاوازن، ئەو گرفتە هەر بەردەوامە،تەنانەت کاتێك تەنێ لەبارەی ئەدەبی هاوچەرخی تاکەمیللەتێکیش دەدوێین، چونکەمیللەت هەن خاوەنی یەك زمانی یەکگرتوون، بەڵام چەند دەوڵەتێکیان هەیەو ئەدەبیاتی هەر وڵاتێکش لەوەی دیکە جودایە، میللەتیش هەن بێ دەوڵەتن، بەڵام دابەشبوونیان و کاریگەرییان بەئەدەبیاتی هاوچەرخی میللەتانی داگیرکەر لەیەکی جوداکردوونەتەوە.

ئەوەی لەسەرەوە نووسیومە، ڕێ ڕوونێکەتا خوێنەر بزانێ، ئێمە، چونکەدابەشی سەر چوار وڵات کراوین، ئەدەبیاتەکەشمان دابەشبووەو ئەدەبیاتی هاوچەرخیشمان مۆرکی ئەو دابەشبوونەی لەهەموو قۆناغەکان پتر پێوەدیارە، چونکە لە قۆناغی ئێستاماندا، بەو پێیەی دەوڵەتمان نییە، لە هەموو کاتەکانی دیکە زیاتر بە ئەدەبیاتی داگیرکارەکانمان کاریگەرین، لەبەرئەوەی ئەوان کاری گەورەیان بۆ زمان و ئەدەبیاتی خۆیان کردووەو هەبوونی دەوڵەتیش هێندەی دی یارمەتیدەرییان بووە تا باشتر لەدنیا بناسرێن و ناویان بچێتەپاڵ ناوی ئەو ئەدیبانەی ئێمەی بێ وڵات لە دوورەوە تەماشای ناوەکانیان دەکەین.

کەواتە ئەگەر بمانەوێ لەئەدەبی هاوچەرخی کوردی بدوێین، دەبێ لەئەدەبیاتی هەر چوارپارچەبدوێین کەمن پێموایە ئەمەکاری تاکەکەسێك نییە. من باشووری وڵاتم هەڵبژاردووەو لە باشووریش شیعرەکانی (سەباح ڕەنجدەر)ی شاعیر دەکەمەئەو خاڵەی لێیەوە هەندێك لەو تایبەتمەندییانە دەسەلمێنم کەشیعری هاوچەرخی کوردی باشووری کوردستانی پێ دەناسرێتەوەو لەتەك ئەمەشدا شەن و کەوی تایبەتمەندییە دیارەکانی شیعرەهاوچەرخەکانی شاعیر دەکەم.

ئەو گۆڕانانەی لەئەدەبیاتی هاوچەرخ ڕوویانداوە، دەتوانین لەسێ ڕووەوەلێیان بدوێین: فۆڕم، زمان، بابەت

تەوەری یەکەم: فۆرم:

دونیای ئەدەبی نوێ ویستی ئەوەی هەبوو هەرچی پەیوەندی بەفۆڕمی کلاسیکە وەهیە وەلای بنێ و شاعیرانی سەر بەو ڕەوتەش هەروایان کرد، بەڵام نەیانتوانی لەڕێی ئەو وەلانانەوە هیچ واتایەك بۆ دەق زیاد بکەن، یان لەڕێی ئەو فرەیی سنووردارەی فۆڕم و شێوازی نووسینی نوێ هێنابوویانە ئارا پێکبەستێکی بەهێز لە نێوان فۆڕم و واتا دروست بکەن. شاعیرانی هاوچەرخ توانییان ئەمە بکەن، ئەمەش لەڕێی:

أ- گۆڕینی فۆڕمی باو و فەرمی بۆ نا فەرمی:

فۆڕمی باوی نووسینی شیعری کلاسیك دوو هێڵی تەریبی لەژێر یەکن کەکۆتایی لەتەدێری یەکەم و سەرەتای لەتەدێری دووهەم دەکەونە سەر یەك و لەدەسنووسەکانیش، زۆربەی کات، دێڕ دێڕ لەسەرە یەك نووسراون. لەئەدەبی نوێدا

سەباح ڕەنجدەر لەگەڵ هاورێکانیدا

ژمارەی ئەو فۆڕمانە زۆرترن، بەڵام هەر دیاریکراون، بەڵام شیعری هاوچەرخ بەربەستی فۆڕمی بەتەواوی تێپەڕاند و توانی بیخاتەخزمەتی واتا:

هومای ناقۆڵا
لەبەر ئاوێنەی گۆمێکی لاڵ
هێرش دەبا و خۆبەدەستەوەدەدات
ئاگادارییەک لەشەقامی
ژ یا ن
م
ر
د
ن (بەرگی یەکەم: 142)

لەم شیعرەی سەرەوەو چەندین شیعری دیکەی دیوانەکانی کەلە هەشتاکانەوە دەهۆنێتەوە، (سەباح ڕەنجدەر) توانیویەتی فۆڕمی شیعر بەتەواوی بگۆڕێ و جۆرێك لە هەماهەنگی لەنێوان فۆڕمی شیعر و واتای شیعر دروستبکات، ئەمەش زۆرتر لەشێوازی نووسینی هەردوو وشەی (ژیان) و (مردن) بەرجەستەدەبێ و دەیەوێ پێمان بڵێ ژیانمان پارچەپارچەو بەش بەشەو لەکۆتاییدا تەواودەبێ و تەواوکەرەکەی مردنە کە وردەوردە بەهۆیەوە دادەڕمێین و نامێنین. بێگومان ئەگەر شاعیر ئەم کارەشی نەکردبا و شیعرەکەی بەمشێوەیە نەنووسیبا، واتای خۆی هەردەبوو، بەڵام هێندەقوڵ نەدەبوو و ئەو واتایەی نەدەبووە سەربار. ئەوەی جێی سەرنجە ئەمەیە کە(ڕەنجدەر) ئەمەی لەهەشتاکان کردووە کە ئەگەرچی لەو سەردەمدا ڕەوتی نوێگەری لەشیعری کوردی ڕاگەیێنرابوون، بەڵام ئەم جۆرەی نووسین بۆ ئەو سەردەم نوێ بوو.

ئەمەی سەرەوەلە شیعری شاعیر بەفۆڕمی جیاوازی دیکەش دەربڕاون و لەشاعیرانی هاوسەردەمی خۆشی، بەتایبەتی ئەوانەی ساڵانی هەشتا، وەدەست دەکەون، بەڵام ئەوەی تا ئێستا ئەدەبی هاوچەرخی کوردی پێینەگەیشتووە بە (ڕەنجدەر)یشەوە بریتییەلەوەی نەتوانراوە فۆڕمی شیعری کوردی بگەیەنرێتە ئەو ئاستەی، نەنووسینی جۆرێك

لە فۆڕم ببێتە هۆی لە دەستدانی بەشێك لەواتای شیعرەکە، بەو واتایەی شاعیر بتوانێ دوو ئاست بۆ شیعرەکەی دەستنیشان بکا، ئاستی یەکەم خوێندنەوەی شیعرەکە بێ بەبێ ورد بوونەوە لە فۆڕم کەواتایەکی ڕووکار و سەرپێیی دەدات و خوێندنەوەی شیعرەکەلەگەڵ ئەو فۆڕمی پێی نووسراوە کە واتایەکی قوڵ دەدات و جوانییەکی زۆر بەشیعرە کە دەدات کەئەمە لە ئەدەبیاتی بیانیدا هەیەو نموونەی بەرچاویان هەن.

ب-سەرروادار بۆ بێ سەروا:

لەئەدەبی هاوچەرخدا، بەتایبەتی لای ئەو شاعیرانەی جێ پەنجەیان لەم قۆناغی شیعردا دیارەو (ڕەنجدەر) یش یەکێکە لەوان، سەروا هیچ بایەخێکی نییەو مەگەر بەڕێکەوت، ئەگینا لەتەواوی دیوانەکان شیعرێکی سەروادار نابینییەوە کەئەم ئازادبوون لەسەر وایە شاعیر ئازاد دەکا لەبەکارهێنانی ئەو وشەیەی زۆرترین خزمەت بەشیعرەکی ئەو دەکا و مەزراندنی فۆڕمێکی شیعر کەنەبێتەداردەستی سەروا:

لەرزی دیدار لەسەری پەنجەی پێمەوەدە بێتەڕووداو
بەتەواوی دەمار و خوێنمدا
مێروولەو هەڵبەز و دابەز دەکات
لەچاومدا دەبێت ئاگری حەفت دەم و خاوکردنەوەی هەستی
بۆنکردن
لەڕووناکی دیدارا چاوم سووتا
لەمەو بەدوا هیچ موچڕکێك بەچاومدا تێناپەڕێت
(بەرگی دووەم: 330)

ت-کێشدار بۆ بێ کێش:

هاوشێوەی بێ سەروایی، شیعری هاوچەرخ هیچ کێشێکیشی نییە، بەمەش ئاوازی دەرەوی دەق لەدەست دەدات کەلەڕێی کێش و سەرواوە دروست دەبێت و لە هەمانکاتیشدا ئاوازی ناوەوەشی نییە، چونکە لە شیعری هاوچەرخدا دووبارەبوونەوەی وشەیان دووبارە بوونەوەی دەنگێك بۆ چەند جارێك یان هەڵبژاردنی چەند وشەیەك کەلە خۆگری دەنگێکی دیاریکراوبن ڕوونادات و بەمەش دەتوانین بڵێین شیعری هاوچەرخ بێ ئاوازیشە:

نیگای باڵندەلە ڕوخساری ڕاوچی نێژرا
لەدواییدا ئەم نیگایەچپەی بۆ هاوڕێکانی کرد
من باوەڕم بەو چپەیە هەیەکەنیگا دەیکاتە گۆرانی
گۆرانی ئێسکی لەشی ئەو مرۆڤە دەتوێنێتە وەکە چاوی دڵی نووسیوە
دەمووچاوی زەویش وەک بڕووشی
تەرکراو دەکاتەوە
فێنکایی ئێوارە بەناز
بەناز دەست و
پە نجە ی
هەولێری

لەخەنەدەنـا (بەرگـی دووەم: 273)
لـەم شـیعرەدا نەکێـش و نەسـەروا و نەئـاواز نیـن، کەواتـە دەبـێ ئـەم شـیعرە شـیعرێك بـێ کەموکـووڕی تێدابـێ، ئەمـە ڕاستە؟ ئەمـە ئەگـەر پەنجا سـاڵێك زووتـر بنووسرابـا نـەك کەموکـووڕی تێدابـوو، بگـرە هـەر بەشـیعر دانەدەنـرا، بـەڵام لەسـەردەمی ئێسـتادا شـیعرەو شـیعرێکی بـێ کەموکووڕیشـە، چونکـە شـاعیری هاوچـەرخ و لـە ناویشـیاندا شـاعیری ئێمـە زیرەکانـەو دەسـت ڕەنگینانـە ئـەو کەموکووڕییانـەی کەڕەنگـە بەهـۆی یەکێـك لـە توخمەکۆنەکانـی هۆنینـەوەی شـیعر بێنـە پێشـەوە لەڕێـی هەڵبژاردنـی فیکـری جـوان و گونجـاو و نـوێ چارەسـەر دەکا و وا لەخوێنـەر دەکا لەدەمـی خوێندنـەوەی شیعرەکەیدا هەرگیـز بیری بـۆ ئـەو توخمانەنەچـێ.

مـن لێـرە تەنیـا دوو لەتەدێـڕ کەیەکەمیـان لەسـەرەتایەو ئـەوەی دیکەشـیان لەکۆتایـی بـۆ نموونـەی ئـەو جوانییەدەهێنمـەوە، (نیـگای باڵندەلـە ڕوخسـاری ڕاوچـی نێـژرا) وێنـەو دەربڕینێکـی جـوان لـە باتـی ئـەوەی پێمان بڵـێ ڕاوچییـەك باڵندەیەکـی کوشـت، وای دەربڕیـوە. لـەدوا لەتـی ئـەم کۆپلەیەدەڵـێ (فێنکایـی ئێـوارە ناز بەنـاز دەسـت و پەنجـەی هەولێـری لـە خەنەدەنـا)، فێنکایـی نـاز دەکا و بەسـەر خاکـی هەولێـردا تێدەپـەڕێ و وەك ئـەوە وایـە هەولێـر دەسـت و پەنجـەی هەبـێ و لـە خەنەبـنرێ، هەڵکردنـی بـا و تێپەڕینـی بەسـەر پـووش و پاوانـی دەشـتی هەولێـر هێنـدە جوان مەزرێـنراوە، هیـچ خوێنەرێکـی وریـا و ئـاگادار لـە شـیعر فیکـر لەکێـش و سـەروا و ئـاواز ناکاتـەوە.

پ- شێوازی تەقلیدی بۆ شێوازی نوێ و کورت و تێکشکاو:

دیارتریـن شـتێك کـەوای لـە شـێوازی شـیعری (ڕەنجـدەر) کـردووە هـەم هاوچەرخێتـی پێـوە دیاربـێ و هـەم لـە بەشـێکی زۆری شـاعیرانی سـەردەمی خـۆی جـودا بێتـەوە، بریتییـە لـە خـۆ ڕزگارکـردن لـەوەی لـە دونیـای ئەدەبـی کـۆن نـاوی نرابـوو یەکێتـی بابـەت لـە سـنووری تاکـە دێڕێـك و ئەدەبـی نوێـی کوردیـش یەکێتـی بابەتـی لەتـەواوی شـیعرێك دەپاراسـت و بەشـێك لـە شـاعیرانی هاوچەرخیـش هەمـان کاریـان دەکـرد، بـەڵام سـەباح ڕەنجـدەر زۆربـەی کات تـەواوی فیکرەیـەك لـە دووتوێـی ڕسـتەیەکدا کۆدەکاتـەوە و بەچـڕی و پوختـی و بێگومـان جوانییـەوە دەیەهۆنێتـەوەو ئەگـەر زۆر بـڕوا دەیگەیەنێتـە دوو ڕسـتە، ئەمـەش خەسـڵەتی دیـار و خاڵـی بەهێـزی شـیعرەکانییەتی:

توانیمان بەناو ڕێگا ئاڵۆزەکاندا بفڕین
هەنگاوێک ماوەبگەینە منداڵیی
م مشتومڕی ئاهەنگی برایەکانم لەگەرمی
ئاو سارد بووەوە
ن نەگەیشتمە ناولێنانی ئاو
د دەستی میراتی ئاو دەگرم و
دەڕژێم هەشتان ئەرێ ئاو
بڕژێمەکوێ
أ ئاوارەیی لە چۆڵایی
ئاو ئاسۆی لێ
نە کە و تە و ە
ل لم هەڵخەڵە تاوترین
ئاشقی ئاوە بەمژێک
هەڵێدەلووشێ

ی پەیوەنـدی نێـوان مـن دایـك و باوکـم و داپیـر و باپیـرەم و حـەوا و ئـادەم خـوا پێویسـتی پـێ نەمـا فڕێـی دا (بەرگـی یەکـەم: 105)

هـەر ڕسـتەیەك لەمـەی سـەرەوە خـودان واتایەکـی بـڕاوەو جوانییەکـی نەبڕاوەیـەو کەمێـك گەمـەی

شێوازیش کە لەگەڵ وشەی (منداڵ) دا کراوە، شیعرەکەی هەنگاوێکی دیکە جوانتر کردووە.

وەك باسمکرد، (سەباح ڕەنجدەر) فیکرەکانی چڕدەکاتەوە، ئیجا بەکورتی لە ڕستەیەکدا دەری دەبڕێ، ئەمەش زۆر لەجێیە، بەڵام هێشتا شیعرەکانی زۆر دوور و درێژن کە ئەمە لەگەڵ شیعری هاوچەرخ تەبا نییەو شیعری هاوچەرخ دەبێ تا دەکرێ کورت بێ.

ئەو لە ڕووی شێوازی هۆنینەو هەنگاوی دیکەش چووەتە پێش، وەك شیعری (مەرگی ئاوێنە) و دەیان شیعری دیکە کەجۆرە ئەدەبییەکانی تێکەڵکردووەو ناونان و ناسینەوەیان سەختەو بەمەش خەسڵەتێکی دیکەی هاوچەرخێتی جێبەجێکردووەکە ژانری ئەدەبی پارا و پەتیمان نییەو ئەوەی هەمانە تێکەڵەیە:

ئاوی نەفخی سوور خورایەوە
خوداوەند
فریشتە
دەرگای بەهەشتیان
لەڕواڵەت داخراو
لە دڵەوش کرایەوە
کەڵەکی فریاکەوتن

پەراسووی ئادەم
بزماری ئەو ددانانەن لەسێو ڕەش بوون
چارۆگەی پەڕۆی ڕوو بڵندی شەوی پەردەی حەوا
شادمانی سەر زەمین

(نغرۆبوون بۆ من کەنامەی شەڕ کەرەکانم بۆ دایك و باوکە نەخوێندەوارەکانیان دەخوێندەوە نغرۆتر بۆ ئەوەی گوێ لەدەنگوباسی شەڕ دەگرێت و ئاگری شکانی لایەك دەروونی ڕووناك دەکاتەوە نغرۆتریش بۆ ئەوانەی خواردن بۆ بەرەکانی شەڕ دەبەن) (بەرگی یەکەم: 133)

تەوەری دووەم: گۆڕانی زمان:

هەموو ئەو گۆڕانکارییانەی لە ڕووی فۆڕم و شێواز و بابەت دەکرێن بەشێوەیەك لە شێوەکان گۆڕانکاری لە زمان دروستدەکەن، چونکە زمان هەم خۆی جەوهەری شیعرەو هەمیش دەربڕی هەموو ئەو توخم و ڕەگەز و بوونانەیە کەلە ناو شیعر دەمەزرێنرێن.

(ڕەنجدەر) وەك هەر شاعیرێکی دیکەی هاوچەرخ خاوەنی زمانی تایبەت بەخۆیەتی، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە وەختێك شیعری هەشتەکانی شاعیر و ئەوەی ئەمدواییەشی دەخوێنییەوە هەست دەکەی هەمان هەناسەو هەمان زمان بۆ هۆنینەوەی شیعری هەردوو سەردەم بەکارهاتووەو ئەمەش کێماسی نییەو زمان و شێوازی شیعری شاعیرەو من ئەگەر وەکو خوێنەرێك ئەوەم لێ قبوڵبکرێ، هەستدەکەم زمانی شیعری هەشتاکانی جوانتریشە، چونکە پتر خۆماندووکردنیان پێوە دیارە. ئەو دووبارە بەهێنانە گۆڕێی زمانێکی تایبەت بەخۆی خەسڵەتی هاوچەرخبوونی لە شیعرەکانیدا تۆخ کردووە، چونکە زمانی شیعری هاوچەرخ زمانی شاعیر خۆیەتی و تایبەتەو لەهی کەسی تر ناچێ:

لێکدانەوەت بۆ
هەڵەی مەرگ و
کووژەکەی شین و

نەمری و

زیندوو بوونەوە چییە

کەڵەکێوی لەگەڵ سووڕانەوەی هەر ساڵێک

قەفێك لەشاخی بەرزدەبێتە وەو مووی دەوەرێ (بەرگی دووەم: 220)

ئـەو بـۆ ئـەوەی مۆرکـی خـۆی پـتر لـەو زمانـە جیـاوازە پێشـانبدا، پـتر ڕۆچووەتـە نـاو زمانـی شـیعری هاوچـەرخ و ئەگەرچـی کـوردەو ڕۆژهەڵاتییـە، بـەڵام ڕێـژەی بەکارهێنانـی ئـەو وشـانەی کەهێـمان بـۆ شـتی بەرجەسـتە، زۆر زیاتـرن لـەو وشـانەی هێـمان بـۆ دیـاردەو بوونـە واتاییـەکان:

(**یاقووتی ئەنگوستیلە**)

پەیژەم ناوەتە دیواری چل و حەوتەوە

کاتژمێری سەر دیوارەکەی تووڕەم دەکات

لەخانوو و ماڵی سەر ئەم بەرزاییە

گوڵێکی ناو باخچەییم لێکردەوە

کەهێشتان خوناوی شەوی لەسەر مابوو

ئەڵقەیەکم خستەناوی

لەسەر لێوی پەنجەرەی ماڵیانم دانا (بەرگی دووەم: 331)

بـەورد بوونـەوە لـەم شـیعرەی سـەرەوەو هاوێرکردنی وشـە بەرجەسـتەکان لەوشـەواتاییەکان، دەبینیـن ڕێـژەی وشـە بەرجەسـتەکانی وەك (پەیـژە، دیـوار، کاتژمێـر، خانـوو، گـوڵ، باخچـە، خونـاو، پەنجـەرە، ئەڵقـە)، زۆر زیاتـرن لەوشـە واتاییـەکان.

سـەوداکردن لەگـەڵ وشـە، جـا بەرجەسـتەبن یـان واتایـی، لـە شـیعری هاوچەرخـی شـاعیرانی جیهـان جیـاوازە لـە شـیعری هاوچەرخـی شـاعیرانی کـورد، چونکـە شـاعیرانی جیهـان کاتێـك وشـەیان ڕسـتەیەك بەکاردێنـن، ڕێـك ئـەو وشـەو ڕسـتانەن کـە خەڵکـی لـە ژیانـی ڕۆژانـەو لـە قسـەکردنی ڕۆژانـە بەکاریدێنـن، واتـا خۆیـان دوور دەگـرن لەبەکارهێنانـی زمانـی فەرمـی، بـەڵام شـاعیرانی کـورد بـۆ هۆنینـەوەی شـیعرەکانیان زیاتـر پەنـا بـۆ زمانـی فەرمـی دەبـەن کەبـەڕای مـن ئەمـە بـۆ زمانـی کـوردی کارێکـی زۆر باشـە، چونکـە زمانـی نووسـینی ئێمـە تـا ئێسـتاش نەگەیشـتووەتە دوا فۆڕمـی خـۆی، تـا بتوانیـن دەسـبەرداری بیـن و جێگرەوەیەکـی بـۆ بدۆزینـەوە:

باڵەگەورە فەرامۆشکراوەکانی ئادەم

سبەی تۆبەی هەڵگیرسانی کامەپەنایە

کێها تامەزرۆیی لوولم دەدات

چاوەڕوانی گردێکە لەخۆڵ

کانی خۆڵی لێ دەخوات

لەبەربوونەوەی بارانی خەوسووك و بای خەوگران

ماڵەکانی ناو دۆڵ ئاگریان کوژایەوە (بەرگی یەکەم: 79)

لێرە(ڕەنجـدەر) (کێهـا) ی بەکارهێنـاوە کەلـە ناوچەیەکـی دیاریکـراوی وڵات بـەکاردە هێـنرێ، بـەڵام مـن لەسـەر ئـەو بـاوەڕەم ئەمـە پەیوەنـدی بەکارهێنانـی زار یـان شـێوەزاری ناوچەیـەك نییـە، هێنـدەی مەبەسـتی بـووە دووجـار هەمـان جێنـاوی پـرس دووبـارە نەکاتـەوە، چونکـە لـە ڕسـتەی پێشـتر (کامـە) ی بەکارهێنـاوەو ئەگـەر لەڕسـتەی دواتریـش هەمـان کاری بکردبـا، ئـەوا هـەردوو ڕسـتەکە ناقـۆڵا دەبـوون، بـەڵام بەگۆڕینـی جێنـاوە پرسـەکە کەهەمـان واتاشـی هەیـە خـۆی لەمـە ڕزگار کـردووەو شـیعرە کـە جـوان ماوەتـەوە.

تەوەری سێیەم: بابەت:

ئەدەبیاتـی هاوچـەرخ بەگشـتی و لەناویشـیدا شـیعری هاوچـەرخ دەکرێ لەخۆگـری هـەر بابەتێـك بـن، بـەڵام شـاعیرانی هاوچـەرخ پـتر دەپرژێنـە سـەر ئـەو بابەتانـەی پەیوەندییـان بـە ژیانـی ڕۆژانـەی خەڵـك و نەهامەتی و دەردە سـەرییەکانی خەڵکـەوە هەیـە. پرسـی کـۆچ و کۆچبـەران، ئـەو ڕووداوانـەی ڕۆژانـە لـە بـەردەم شـاعیر ڕوو دەدەن و ئەزموونـی خەڵکانی دیکەکـە شـاعیر خـۆی بینیونـی، بیرکردنـەوە لەگـەردوون و بابەتەفیکرییـە قوڵـەکان، ئەمانـەو دەیـان بابەتـی دیکـەی هاوشـێوەیان دەکـرێ لـەدوو توێـی شـیعرێکی هاوچـەرخ بەزرێنرێـن.

(ڕەنجـدەر) شـاعیرێکی هاوچەرخـەو کـەم باسـی شـوێنی تایبـەت دەکات

و زۆرتر ئەو شوێنانەلە شیعرەکانی جێگیر دەکا کە شوێنی گشتین، تا هەر تاکێکی سەر ئەم گۆی زەمینەلەکاتی خوێندنەوەی شیعرێکیدا خۆی تێدا ببینێتەوە:

زەوی مەیی خانەدانی خواردوو هتەوە

قسەی دڵم دەزانێت و هەمیشە تاجی بیرکردنەوەو پشوودانیم

پیاڵەیەك مەیم لەزەوی خانەدان وەرگرت (بەرگی دووەم: 233)

زەوی و خەمەکانی و کارەساتەکانی و هەموو ئەو ڕووداوانەی تێیدا و لەسەردەمی شاعیر ڕوو دەدەن، دەکرێ بنەهەوێنی هەر شیعرێکی. بێجگەی ئەمەش بیرکردنەوەکانی خۆشی:

سەباح ڕەنجدەر لە قۆناغی لاوێتیدا

بیرکردنەوە جەنگێکی ئاسۆییە

ئازایی و ئازادیم تێیدا خەواندووە

کاتژمێر دەخاتەدەستی

درەختەکانی ئەمبەر و ئەوبەری شەقام

پانتۆڵێکی ئاوریشمینم لەبەردابوو

لەناو باخچە دەڕۆیشتم

باخچەش خەونی دەبینی

ملیێچە خورییەکەمم لەسەر لکەکانی دانا

بێ شومار جگەرەم کێشا

پەنجەکانم بەدووکەڵ زەرد بوون

کاتی نانخواردن ژن و منداڵەکانم ئارەزوویانە دوور لە من دانیشن

ئەم نهێنییەم بۆ ئاشکرا نەبوو (بەرگی یەکەم: 169)

ئەو بەدەم ڕێگەو بەدەم جگەرە کێشانەوە خەریکی جەنگێکی ئاسۆییە، جەنگێك کە هیچ کەس تێیدا زەرەرمەند نییە، بەڵام خۆشی تێیدا ناگا بە هیچ. ئەو ئەزمونێکی کەسی هەیە، دەیەوێ تێبگا بۆچی لەدەمی نان خواردندا ژن و منداڵەکانی ئارەزووی ئەوەیان هەیە دوور لەئەو دانیشن، بەڵام ناتوانێ ئەم گرێیە بکاتەوە.

بێجگە ئەمەی سەرەوە، ئەو هەر چەندە بیرکردنەوەی بەجەنگ داناوە، بەڵام ئەوەشمان پێ دەڵێ کە ئازایەتی و ئازادی خۆی لەوێ داناوە، واتەهەر هەنگاوێك کەلە ژیان هەڵیدەگرێ بیری لێدەکاتەوەو لە خۆوە هیچ کارێك ناکا.

نەهامەتیەکانی مرۆڤایەتی و میللەتکەی خۆشی بابەتێك نین کە(سەباح ڕەنجدەر) خۆی لێ گۆردی کردبێ، ئەو بەم شێوەیە کۆچڕەو دەکاتە شیعر:

سی و یەکی سێی هەزار و نۆسەد و نەوەد و یەک

گرفتی تۆفانی کەم کردەوە

خەونی بەختەوەری لە بەرزاییەکانەوە دەستی فریای بڵاوکردەوە

سەرمای باران بۆمان نەخۆشی بوو

خاتوونی پەراسوو دەستی لەعارد خشاند
چاوی بەخۆڵەمێشی هەمیشەیی ڕشت
گڵۆپ چڵکی هەڵبوون
پەلکەمێوی حەوشەی مزگەفت لێفەی ڕۆژنووستنی شەمشەمە کوێرەیە
کەڵەک لەداری تاتەشۆر دروستکران
دارە بازە لەپەراسووی ئادەم

سەنگایی بەردم بۆ ڕانەگیرا (بەرگی یەکەم: 81)

لەم شیعرەدا دەروون بووە بەوەڵامدەرەوەی هەردوو چاو بۆ ڕەنگکردنی دیمەنەکانی ژیان، بۆچوون لەبارەی حەواو ئادەم و مردن و پەرینەوەو قورسایی ئەو بابەتانەن هەریەکەیان بەجودا لەگەڵ ئەوەی دیکە باسکراوەو کلتور و فیکری نەتەوەیەکی لەڕێ خراوەتەڕوو.

هاوچەرخێتی ئەوەیە شاعیر باسی کلتور و ئەو پرسانە بکا کە پرسی ئێستای خەڵکن بۆ نموونە دارچاندن و پارێزراوی باڵندەکان:

پاڕانەوەی پێش نوێژ و پاش نوێژم ئەوەیە
زوورییەکی بەتاڵ مابێت درەختی لێ بچێنم
سێبەری سووک بێت
جێی ستایشە درەخت بڕوێ

باڵندەش بێ ماندوو بوون تێبپەڕن (بەرگی دووەم: 136)

لە شیعری هاوچەرخی دونیا بابەتی دیکەش هەن کەڕەنگە تا ئێستا لای شاعیرانی ئێمە نەبوو بنەجێی سەرنج و ڕامان و لەبارەوە نووسین. هەروەها شێوازی نووسین و فەزای نووسینی جیاوازیش هەن کە دووبارە هێشتا لە شیعری هاوچەرخی کوردی نابینرێن، بەڵام ئەمە مانای وانییە هەرچی لە ئەدەبی هاوچەرخی دونیا هەیە دەبێ لە ئەدەبی هاوچەرخی کوردیش هەبێ، چونکە ئێمە لە دەسپێکی ئەم نووسینەدا ئەوەمان خستە ڕوو کە ئەدەبی هاوچەرخی هیچ میللەتێک بەتەواوی لەهەی میللەتێکی دیکە ناچێ.

ئێستا نمەیە

دەچێتە ناو بژی ئەسپ و پەڕوباڵی دار سنەوبەرەکانمانەوە

(بەرگی یەکەم: 391)

وەختێك ئەم شیعرە دەخوێنییەوە هێندە جوان نووسراوە، وا هەست دەکەی کۆچڕەو خۆشبووە. لەوێ تۆفان بەهەموو واتایەکی ئامادەبوو، بەختەوەری دەپاڕایەوە کە جارێك بێتە بەشی میللەتەکەی شاعیر و نمەش وەك ئەوەی هیچی نەکردبێ بژی ئەسپ و سنەوبەرەکان تەڕدەکا.

ئەو چڕی و کورتییەی لە شیعرەکانی (ڕەنجدەر) دا هەیەو پێشتر باسمانکرد، دەرفەتی ئەوەی ڕەخساندووە لە دووتوێی یەك کۆپلە شیعردا چەند بابەتێکی جیاواز باس بکا، یان چەند قسەیەکی جیاواز لەبارەی بابەتێکەوە بکات، بەجۆرێك بابەتێکی کۆن بکاتە پاساو بۆ دوان لە بارەی چەندین بابەتی هاوچەرخ:

دیمەنەکان پێویستییان بەڕەنگ کردن بوو
دەروونم بەئارەزووی چاوم ڕەنگی کردن
ئادەم پەراسووی ئاوس بوو
حەوای منداڵ دەمی لەمەمکی نەپشکفتوو کوتا
قۆڵی لەکراسی دڕاوی زەوی هاوێشت

خەون وەک دەرکەوتە لەبەردەم هەڵچوونی منی شاعیردا

ڕوانینێك لە كۆشیعری (خەون وا خۆی گێڕایەوە)ی سەباح ڕەنجدەر

ئاری عوسمان خەیات

پێش ئەوەی ڕاوی نادیاریی خەونەکانی شاعیر بکەین لەبەردەم هەڵچوونەکانی خۆیدا، دەبێ بگەڕێینەوە بۆ ئەو ئەزموونەی کە ئەم داهێنانەی تێدا بەرجەستەکراوە، واتە ناسینی ئەزموون، ناسینی دەقەو بە پێچەوانەشەوە ناسینی دەق بەرەو ناسینی ئەزموونێکمان دەبات، کە پێشتر هیچمان لە بارەیەوە نەزانیوە. بەم چەشنە ئێمە بەرخورد لەگەڵ دەقی شاعیرێکدا دەکەین، کە(بەبێ نیازی پیاهەڵدان)، لێوڕێژە لە ئەزموونی داهێنان، ئەزموونێك ڕووەو ئەبەدییەت.

یەکەم/ شاعیرێك ڕووەو ئەبەدییەتی ئەزموون

ئەگەر بەژمارە بێت، ئەوا شاعیرمان لەم سەردەمەدا گەلێك زۆرن، بەڵام بەئەزموون و بەدەق بێت، نەك هەر شاعیر و شیعرمان نییە، بەڵکوو زۆریش کڵۆڵین لەو ڕووەوە، کەواتە هەموو ئەوانەی بەخۆیان دەڵێن شاعیر، یان شاعیربوونیان بۆ کراوە بە بەرگ، ناتوانن شیعر بەرهەم بهێنن، چونکە دواجار شیعر لە دەرەوەی هەر دەرکەوتەیەکەوە، بریتییە لە ئەزموون، بۆیە کەمن ئەو شاعیرانەی بەئەزموونێکی تایبەتی شیعریی دەناسرێنەوە، چونکە ئەزموون پرۆسێسێك نییە بە ئاسانی بەدەستەوەبێت، بەتایبەت ئەزموونی شیعریی، کە پێویستی بە بەردەوامی و هەناسە درێژییەکی گەورەهەیە.

لێرەوە لە نێوەندی ئەدەبی کوردیدا، سەرنجی ئەوە دەدەین، کە(سەباح ڕەنجدەر) یەکێکە لەو شاعیرانەی بەئەزموونێکی شیعریی تایبەتی خۆیەوە ناسراوە، بەوپێیەی هەمیشە هەوڵی داوە هێڵێك لەنێوان خۆی و شاعیرانی تردا بهێڵێتەوە، کە لەڕێگەیەوە جیاوك و جیاوازییەکانی بپارێزێت و بەمەش ناوی سەباح ڕەنجدەر و ئەزموونی شیعری ئەو، وەك دووانەیەك لێکدانەبڕاو دەمێننەوە، هەربۆیە بە خوێندنەوەی شیعرەکانی ئەم شاعیرە، ئێمە وەك وەرگر دەچینە نێو تخووبە دوورەکانی سەرزەمینی بەرینی شیعرەوە، بەڵام ئەو جۆرەلە شیعر، کەهەڵگری وزەیەکی نائاشنایە، نا ئاشنایەتیی بەو مانایەی پێشتر ئێمەی خوێنەر/ وەرگر ئەزموونمان نەکردووەو بەری نەکەوتووین، ئەمەش وادەکات، شیعری ڕەنجدەر ببێت بەچەشنێك لەژیاندنەوەی تواناکانمان و دەرەقەتی هەمووو ئەو ناشرینییانە بێین، کەلە دەرەوەکەو توونەتە وێزەی جوانییەکانی دونیا.

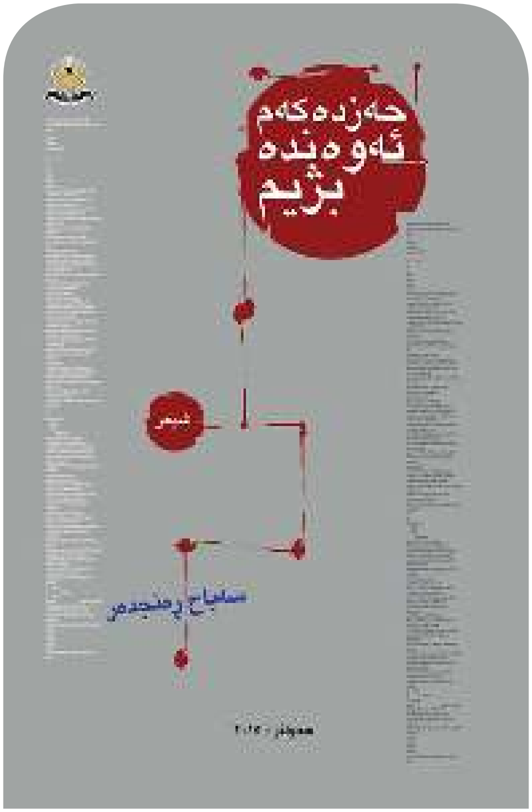

ئەم ئەزموونەی سەباح ڕەنجدەر، لەو پنتەوە هێزی خۆی بەدەست دەهێنێت، کەخۆی وابەستە ناکات بە هیچ جۆرە شێواز و فۆرم و زمان و خەیاڵێکی دیاریکراوەوە، هەر وەك خۆی لە مانیفێستی شیعریی (شیعر بەرانبەر ئەبەدییەت)دا جەخت دەکاتەوە و دەڵێت: ((هیچ فۆرم و شێواز و خەیاڵ و زمان و نوێیە خشییەك تا سەر و ئەبەدیی نییە. فۆرم و شێواز و خەیاڵ و زمان و نوێبەخشی هێزی بەردەوامن و بەناو پێچاوپێچەکانی ژیاندا دەخوولێنەوە. پاش خەمڵین لەکەنارێکی ئارامدا هەڵوەستەدەکەن و دەگیرسێنەوە، بەنیازی خۆئامادەکردن و دۆخگۆڕینێکی تر پشوویك بەئەزموونیان دەدەن.))(1)

کەواتە ئەزموونی شیعر لای سەباح ڕەنجدەر لەناو ژیانەوە چەکەرە دەکات، بەمەش ئەزموونی شیعر دەبێت بەئەزموونکردنی

شیعر خۆی لەنێو خۆیدا، بەمەش توانای داهێنان لای ئەم شاعیرە دەبێت دەرکەوتەیەکی هەمیشە ئامادە، بە جۆرێک کەدەتوانێت هەر شتێك بیەوێ، بیکات بەدەق و لەڕێگەی شیعرەوە بەرەو ئەبەدییەت هەنگاو بنێت، ئەمەش ئەو خاڵە جەوهەرییەیە، کە ئاگایی شاعیر لە خۆیدا مانیفێست دەکات و هەر بۆیە دەبینین هەمیشە ئەزموونی شیعریی ڕەنجدەر دانەبڕاوە لە نووسینی مانیفێستی شیعریی و خستنەڕووی هێڵەکانی نووسینی شیعر، ئەم توانامەندییەش لەڕێگەی تەوزیفکردنی شیعرییەتی زمانەوە گەلاڵە دەبێت، بەوپێیەی کە خودی شاعیر خۆی لەو بڕوایەدایە، کە ((شیعر لە منداڵدانی زماندا گیانی دێتەبەر و هێزی ڕاستەقینەی شاعیر لەو زمانەدایە، کەشیعرییەتی تێدا ئاشکرا دەکات، نەك لەو زمانەی ژیانی ڕۆژانەی پێ بەڕێوەدەبات، بۆ شیعر سەرکەوتن و دابەزین بەپەیژەی زماندا گرنگ نییە، بەڵکوو نووسینەوەی نۆتەی زمان گرنگە.))(2)

هەر لەو بەستێنەشدا تەوزیفکردنی زمان بەومانایە دێت، کە زمان بەکاردەهێنرێت و بەخەبەر دەهێندرێتەوە، تا ئەوەی ببێت بەڕووداو و ڕووداویش ببێت بەدەق، بەم شێوەیەبە لای شاعیرەوە ((زمان هە میشە خە و تو و ە . لە بە کا ر نە هێنا نید ا بێدەنگە، لەکاتی بەکارهێنانیدا بەخەبەر دێت و دەبێتە دەنگی دلێر، یان دەنگی ڕاگەیاندراو. جا چ لە باری مانا و پەیامداریدا بێت، یان لە باری دەربڕین و کرۆکی جوانی و وێنەی بێگەرددا.))

(3) ئەمشێوازەی بەرهەمهێنانی دەقی شیعریی بەلای سەباح ڕەنجدەرەوە، وایکردووە لەوەی خوێنەر لەگەڵ خوێندنەوەی هەر دەقێکیدا هەرجارەی مانایەکی دەست بکەوێت و لەناو یەك مانایيدا قەتیس نەبێت، ئەمەش خەسڵەتێکی تری ئەزموونی ئەم شاعیرەیە، کەجیادەکاتەوە لەو شاعیرانەی تەنێ بەڕیزکردنی وشەوەخەریکن.

دووەم/ گێڕانەوەی خەون لە زمانی خۆیەوە

ئایا ئەوە خەونە خۆی دەگێڕێتەوە، یان خەون بابەت و ڕووداوەو شاعیر دەیگوازێتەوە بۆ ناو تخووبەکانی دەق و دەیکات بەشیعر؟

ئەوەی وایکردووە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەئاسان بێت، گوتەیەکی شاعیر خۆیەتی، کەلە پێشچاوی کۆ بەرهەمی خۆیدا خستوویەتێ ڕوو

سەباح ڕەنجدەر لە قۆناغی لاوێتیدا

سەاباح لەگەڵ ڕەفیق سابیر

و دەڵێـت: ((مـن زیاتـر شـاعیری هەسـت و خەونـم، نـەك بابـەت و ڕووداو. کاتێـك گـوردوون و ژیـان بەهەسـت و خەونبینینـی خـۆم وێنـا دەکـەم، ئێسـتێتیکای شـێواز بـە پانایـی بـوون ڕووبـەڕووی زمـان دەکەمـەوە.))(4) لەڕێگـەی سـێ یەکـەی واتاییـەوە (سرووش، بلیمـەت و پێغەمبـەر) شـاعیر دەیەوێـت، خەونـی بـۆ بـکات بـەدەق، بەماناییـەکی تـر ئـەم سـێیە کەواتاییـە، دەبـن بەکلیلـی چوونـە ژوورەوە بـۆ ماڵـی خـەون، ئیـتر لـە وێـوە ژوورەو ژووری ئـەو ماڵـە سەرسـوڕهێنەرە دەگەڕێـن، کـە ئەگـەری نەچوونـە دەرەوە لێـی زۆر بەهێزتـرە لـە هاتنـەدەرەوە!

لـە پـاڵ ئەمەشـدا شـاعیر لەڕێگـەی خەونـەوە بـە دوای ناونیشـانێکدا دەگەڕێـت، بۆئـەوەی بیـکات بەتایتڵـی هەمـوو بـوون و گـەردوون، کاتێـك دەڵێـت:

نووسەری هەموو ژیان لەناو خەون کەوتە سۆراخی ناونیشان

گەیشت بەگەورەترین ڕۆشنایی

کە ماڵە رووناکە کەیەتی

یان دڵ و هۆش و یەکەم بەیانی

ڕەنگی پەردەی پەنجەرەی ژووری نووستنی

لەڕەنگی چاوی ژنەکەی وەرگرتووە

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، ل237)

ڕوانینـی شـاعیر لەمـەڕ خـەون، ڕوانینێـکی تـەواو فانتازییانەیـە، بەوپێیـەی کەخـەون دەهێنێتـە زمـان و لەڕێگـە یـەوە دەسـت بەگێڕانـەوە دەکات، ئەمـەش دەبێـت بەپردێـك بـۆ پەڕینـەوەی چەندیـن سـاتی شـیعریی نـاوازە بـەرەو سـنوورەکانی خەیـاڵ و لەوێشـەوە ئاوێتـە بوونیـان لەگـەڵ زمانـدا، ئـەو زمانـەی کـە هیـچ لەمپەرێـك لـە بەردەمیـدا خـۆی ڕانـاگرێـت و هـەرەس دەهێنێـت:

نووسەری هەموو ژیان ناوبژیوانی ئاژاوەکانی زەوی و ئاسمانە

چارەنووسمانی لەکتێبی چی ئێمەی هێنا

بەخەون چواند بەڵام نەزاندرا بۆ نەینەخشاند

گەردەنی ئازاد لەماڵی گەشاوەی خەیاڵ نیشتەجێ کردین

خەون سروودی خۆگریی پێ گوتین

دەمی حەزیای کلیل دا

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، 266)

ئەگـەر خـەون ئـەو پرۆسـە بەدیەیبەبێـت، کەهەمـوو مرۆڤێـك بـۆ جارێکیـش بێـت لـە ژیانی خۆیدا ئەزمـوونی کـردووە، ئـەوا لای سـەباح ڕەنجـدەر دەبێـت بەخوڵقاندنـەوەی مانـا لـە نـاو مانـادا، ئەمـەش کردەیـەکی شیعریی هـەروا ئاسـان نییـەو بـەو سادەییەش بەسـەر شاعیردا تێنەپەڕیـوە، هـەر بۆیە(خـەون) تـە جاوزی ئـەو ئاسـتە ئاساییەی خۆی دەكات و دەبێـت بەهێزێـك، کـە لـە توانایدا بێـت (سروودی خۆگریـی) ـمان پـێ بڵێتـەوە. نـەك هـەر ئەوهنـدە، بەڵكوو پرسیاری شاعیر دەكات بەشـوێنێك، کـە ئیـتر تێیدا خـەون بۆخۆیـشی لێـی دەپرسێتـەوە، ئەگەرچی هەمیشـە نـاوی (نووسـەری هەمـوو ژیـان) لەپێـشی پێشـەوەیش دێـت:

کتێبـی چـی ئێمـەی هێنـا ئـەی گیانی ڕێزلێگیـراوی نووسـەری هەمـوو ژیـان

تارمایی یان خەون یان مرۆڤی ڕوون مانایان بەژیان دا

تارمایی یان خەون یان مرۆڤی ڕون مانایان بەجوانی دا

تارمایی یان خەون یان مرۆڤی ڕوون مانایان بەزیندوو بوونەوەدا

تارمایی یـان خـەون یـان مرۆڤـی ڕوون

مانایـان بەنەمریـی دا

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، 267)

بـەم شـێوەیە (شـێوازی خەونیـی) دەبێـت سیمای دیار بـەلای شـاعیرەوە، بـە چەشـنێك کـە توانـای تێپەڕانـدنی داکـەوتی هەیـەو دەچێتـە نێـو کۆمەڵێـك پێدراویـی زمانی و مانایـەوە، کـە ئامانجـی شـیعرییەتیان لـە ڕێگەوەپـێ دەستنیشـان دەكات و خەونـەکانی خۆیـشی پـێ کۆدەکاتـەوە، بەمـەش ئاسـۆیەکی ڕوون بەسـەر خـۆی و دەوربـەر و سـەرجەم دەرکەوتـەکان بووندا واڵا دەكات، لەکاتێکدا زمان لـە نـاو ماڵی خەوندا ون دەبێـت، هـەر وەك شـاعیر دەڵێـت:

ماڵی خەون ژوورەکانی لەناویەکدان

هاتوچۆکردن تێیدا جەژنێکی داگیرساوە

خانووی یەک نهۆمن

زەوی لەژێر پێی دانیشتووان خەونی ئەسپ دەبینێت

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، ل267)

بـەم پێودانگـە لـە دایکبـوونی خـەونی ئەفسانەیی لـە نـاو ئیسـتاتیکای شـیعردا دەبێـت بەمیکانیزمێـك بـۆ داهێنـانی وێنەگەلێـك، کـە تێیـدا پانتایـی لۆجیـك خـۆی بـۆ جۆرێك لەجـۆرەکانی سـوریالییەت ڕادەخـات و دەبێـت بـەو سـەرزەمینی کـە شـاعیر لێیـەوە پەنـای خـۆی و خەونـەکانی خـۆی دەدات:

لە شکرێک بەدیل گیرا

سەرلە شکریان کە شتییەوان بوو

خەونـی بـازی بینـی هێلانـەی

لێوڕێـژ هێلکەیـە

ئـەی خەونـی مانـدوو

خەزێنـەت بـاش چاودێر

بکـە

کلیل و قوفڵی بـە

ئاگایی بێپەیمانە

ئاسمان لە کوێ شکۆی ئەستێرەی تێ دەکەویت...

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، ل238)

ئەمە یە خەونی ئەفسانەیی، کەجێی عەقڵ تێیدا تەواو لاوازەو خۆی بۆ ئەگەرەکانی تری دەرکەوتنەوەی زمان دەکاتەوە، بەومانایەی کە دنیای

نادیار و هەڵچوونەکانی شاعیر لەڕێگەی خستنەگەڕی هێزی هەمیشە دەسەڵاتمەندی خەونەوە ترۆپکی ئارەزووەکان دەتەنێت و لە پێناو چوون ڕووەو جیهانی نەدۆزراوەدا دەست بە سەفەری خۆی دەکات، ئەم پێکهاتەیە لە گوزارشت و چەمکی ملکەچنە بوو بۆ هیچ جۆرە یاسا و ڕێسایەکی عەقڵ و لۆجیك، دەلاقەیەی تر بەڕووی داکەوتی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە دەریدەکات

ئاسایی و بەردە ستدا وازدەکات، هەربۆیە خەونی شاعیر لەگەنجینەی نەست و نائاگاییەوە سەرچاوەی گرتووەو بەرپێگرتنی ئاسان نییە، چونکە ئەو، لە(پاوانی خودایی)دا ئەسپی خۆی مەست دەکات:

باز مرد پێ ڕانەگەیشت
هێلکەکانی بترووکێنێت و بێچووەکانی تەواو ئاشق و بێباک بکات
باز ئەی گیانی پەتی
بەخۆت و ئەو بێچووانەت دەتەوێ چی بکەی
ناکامییەکانی خەون وریایان نەکردیتەوە
ئەسپەکەم نزیک کوختێکی دارین لەپاوانی خودایی مەست کرد
تا فریا بکەوم گەشتەکەم تەواو بکەم

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، ل237)

ئەوەی لەم خەونەدا دەتوانین بەرجەستەی بکەین، ئەو هاجسی دۆزینەوەو ئاشکراکردنی واتای زیاترە، ئەو واتایانەی کە لە هەناوی ئەو چەمکانەدا خۆیان مەڵاس داوە، کەسەر بەپانتاییگەلێکی ترن، ئەو پانتاییانەی شاعیر دەیەوێت خەون بەرێتە ناویانەوەو لەوێشەوە دیسانەوە لەبارەیەوە بدوێت و بیگێڕێتەوە، چونکە دواجار لە ناو گێڕانەوەدا خەون خۆی دەکات بەئاخاوتنی سەرەتاکان، ئەمەش دەبێت بە ئامرازێك لە پێناو مەعریفەتێکی نالۆجیکی، بەوپێیەی کەنەست باڵادەستی یەکەمی پرۆسێسەی بەرهەم هێنانی شیعرییەتە لە ناو کۆی دەقەکەدا:

باران مزگێنیدەرو ڕابەرمانە
بەدڵۆپە گەورەکانی مانی بەزەمینی جوانی شکاند
بەو دڵنەرمی و وریاییەی بەناو شکۆی کێڵگ ڕۆیشت
شارێکی تەڕ و پاراو و بەپیتی بۆ بنیادنایین
بارانەو باران
خەونەو خەون
ئاسمانەو ئاسمان
زەمینەو زەمین
ڕووەکی فەرامۆشکراوی بانگەیشت کردەئاسۆی ناوداری
بریق و باقی ژیانی نیشان دا...

(دیوانی سەباح ڕەنجدەر، ب1، ل296)

بەم شێوەیە شەپۆلی دەستەمۆ نەکراوی خەون، بەدوایەکدا هورووژم دەهێنن و ئەمەش کەشێك لەگێڕانەوەی شیعری بەرهەم دەهێنێت، کەخوێنەر لەئەنجامدا لەگەڵ چەندین ماناو دەلالەتی دیکەدا بەرخورد دەکات و دەرئەنجامیش فۆرم و شێواز خەیاڵ و نوێبەخشی دەبن بەو پێنج هێڵەسەرەکییەی کەپێکەوە دەڕۆن و تێکەڵ بەشیعرییەت دەبن و بەمەش هێزی خۆیان لەدوا خاڵی باش بەکارهێنانیاندا گەلاڵەدەکەن، هەروەك شاعیر خۆی ئەمەی (شیعر بەرانبەر بە ئەبەدییەت)دا بەیان کردووە.(5)

* سەرچاوە پەراوێزەکان:

(1) شیعر بەرانبەر بەئەبەدییەت (مانیفێستی شیعری)، سەباح ڕەنجدەر، گۆڤاری هەنار، ژمارە(92)، سێپتەمبەری 2013، ل21.

(2) سەدو یەك شەوە، سەباح ڕەنجدەر، چاپی یەکەم، هەولێر، 2008، ل.

(3) شیعر بەرانبەر بەئەبەدییەت (مانیفێستی شیعری)، ل22.

(4) دیوانی سەباح ڕەنجدەر، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر، 2018، ل3.

(5) دەڕوانرێتە: شیعر بەرانبەر بە ئەبەدییەت (مانیفێستی شیعری)، ل23.

سەباح سابیر حەسەن: سەباح ڕەنجدەر

- لە 1965/11/18 لە هەولێر لە دایکبووە.

- خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی ساڵی 1985 لە هەولێر تەواوکردووە.

- لە سەرەتای هەشتاکانەوە لەناو واقیعی نووسیندا بەدوای ڕووناکی نهێنیدا وێڵە و لە واقیعی زەینیشدا مامەڵە لەگەڵ شیعر دەکا و بەر ئەگەرەکانی بوونی دەخات.

- ئەم کتێبانەی لە ئەدەبی کوردیدا نووسیوە:

1ـ زێوان: 1988، ڕۆمانە شیعر.

- چاپی دووەم: 2004.

- چاپی سێیەم: 2009.

- چاپی چوارەم: 2012.

2 - ڕووەکەکانی خوداوەند: 1999، شیعر.

- چاپی دووەم: 2006.

- چاپی سێیەم: 2012.

3 - خەون وا خۆی گێڕایەوە: 2004، شیعر.

- چاپی دووەم: 2012.

4 - شەڕی چل ساڵە: 2005، شیعر.

- چاپی دووەم: 2012.

- چاپی سێیەم: 2018.

5 - مردوویەك ئاگای لە هەمووانە: 2008، شیعر.

- چاپی دووەم: 2010.

- چاپی سێیەم: 2012.

- چاپی چوارەم: 2017.

6 - سەد و یەکشەوە: 2008، شیعر.

- چاپی دووەم: 2012.

- چاپی سێیەم: 2018.

7 - ساڵی سفر: 2010، شیعر.

- چاپی دووەم: 2012.

- چاپی سێیەم: 2017

8 - سروودی زەوی: 2012، شیعر.

- چاپی دووەم: 2012.

- چاپی سێیەم: 2018

9 - سی ساڵ شیعر: بەرگی یەکەم 2012، کۆبەرهەم، شیعر.

10 - سی ساڵ شیعر: بەرگی دووەم 2012، کۆبەرهەم، شیعر.

11 - حەزدەکەم ئەوەندە بژیم: 2015، شیعر.

12 - نامەی نێوان ئەدیبان: 2017، نامەی ئەدەبی.

13 - دواکەوتن لە کەشتیی نووح: 2018، شیعر.

14 - دیوانی سەباح ڕەنجدەر: بەرگی یەکەم 2018، کۆبەرهەم.

15 - دیوانی سەباح ڕەنجدەر: بەرگی دووەم 2018، کۆبەرهەم.

16 - چوار کتێب لەبارەی شیعرەوە: 2019، گوتار و بیروڕای ئەدەبی.